

Торговельна лібералізація: конкуренція інститутів

Євген Ніколаєв,

економічний експерт

Українського центру структурного прогнозування

Вікторія Волощенко,

аспірант кафедри макроекономіки

і державного управління

Київського національного економічного університету

Розвиток сучасної світової економіки визначається такими трьома глобальними тенденціями, як регіоналізація, лібералізація та інтеграція. У попередньому матеріалі („Об'єднуючий регіоналізм”, Політичний менеджмент №4 (7), 2004) розглядалися нові риси двох з них, а саме регіоналізації та міжнародної інтеграції. Об'єктом уваги цієї статті є останній елемент трикутника – торговельна лібералізація. Це явище аналізується в контексті взаємодії та зв'язку тих основних інституційних структур, що йому сприяють, – регіональних торговельних угруповань (угод) та Світової організації торгівлі.

Історичні тенденції

Лібералізація в сучасних міжнародних економічних відносинах відіграє подвійну роль. З одного боку, вона важлива як процес, що супроводжує глобалізацію, розчищаючи їй дорогу від зайвих перешкод. З іншого – лібералізація є основою економічної інтеграції, принаймні, деяких її форм. Водночас інтеграція й лібералізація – якісно різні явища. Лібералізація – це механічне відкриття національного ринку шляхом зниження або усунення тарифних і нетарифних торговельних перешкод, стандартизації митних процедур, вдосконалення торговельної інфраструктури. Інтеграція ж пов'язана з міжнародним поділом праці, формуванням єдиного міжнаціонального господарського середовища, появою спільних узгоджених механізмів економічного регулювання. Вона не завжди спирається на зняття перешкод на шляху товарів та послуг (схема 1).

Схема 1

Співвідношення інтеграції та лібералізації

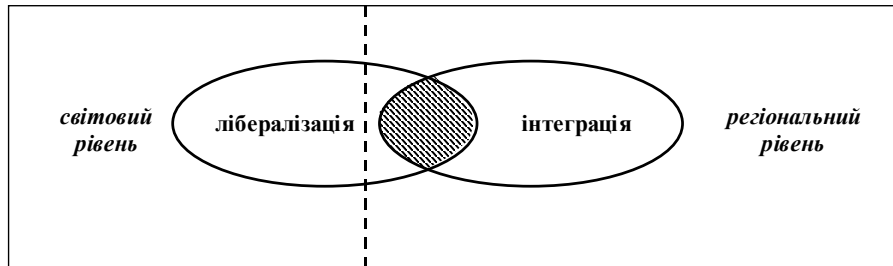

Рис. 1. Співвідношення інтеграції та лібералізації

Якщо вписати ці два явища в історичний контекст, то можна побачити, що економічна інтеграція – феномен відносно молодий. Він чітко заявив про себе лише в роки двох світових воєн¹, тоді як лібералізація бере початок у часи завершення епохи первісного нагромадження капіталу, тобто у другій половині XVIII – початку XIX століття. Звідси й низка відмінностей між ними.

Перш за все, лібералізація знаходить свій прояв і в економіці, і в ідеології, і в політиці, а сучасна інтеграція – це економічне явище, що спирається на ліберальну політику та ідеологію. По-друге, лібералізація (лібералізм) має під собою дуже розвинену та гнучку теоретичну основу. До неї можна віднести всю класичну школу політичної економії, починаючи з теорії абсолютних переваг А. Сміта, монетаризм, ідеологію та практику Вашингтонського консенсусу, різні нові моделі міжнародної торгівлі, практику пов'язування перспектив розвитку країни з рівнем її відкритості тощо. А теорія міжнародної інтеграції, крім того, що вимушено спирається на традиційні концепції міжнародної торгівлі, має уривчастий, емпіричний характер. Вона представлена головним чином:

³⁵₁₇ схемою своїх етапів, яка уміщується на одній сторінці;

³⁵₁₇ теорією митних союзів американця Дж. Вайнера та француза М. Бію, що датується 1950 роком;

¹ Інтеграція розглядається як саме економічне, добровільне, а не воєнно-політичне, насильницьке явище. Примусова інтеграція під впливом політичного тиску мала місце у всі часи, вона призводила до формування імперіалістичних утворень, які з цієї причини мали нестійку основу. Зрештою, доля усіх імперій була однаковою: вони розпадались. Одним з останніх прикладів, на думку Ю. Шишкова, був розпад соціалістичного табору. Він вважає, що і РЕВ, і СРСР були не чим іншим, як продовженням Російської імперії, хоча й мали інші назви. Після Другої світової війни інтеграційні процеси в капіталістичному світі перейшли на економічну основу й набули сучасного вигляду.

³⁵₁₇ аналізом певних ефектів інтеграції (розширення та відхилення торгівлі);

³⁵₁₇ констатацією необхідності дослідження феномена реінтеграції;

³⁵₁₇ маловивченими неторговельними аспектами міжнародної інтеграції.

Водночас інтеграція активно набирає обертів, тоді як лібералізм, на думку І. Уоллерстайна, себе в історичному масштабі вичерпує [4, с. 6]. Звідси випливає, що у міжнародній інтеграції на сьогодні потенціал значно вищий. Лібералізація охопила як регіональний, так і глобальний рівні, а інтеграція сьогодні регіональна, і вона має перспективу вийти і на міжрегіональний, і на світовий рівень. Точніше, інтеграція – регіональний феномен, тому що здійснюється на відповідному рівні, але вже з глобальним охопленням, оскільки цей процес спостерігається у всіх куточках земної кулі. Можна сказати, що лібералізація згоряє, швидко злетівши у глобальну епоху на глобальну ж точку відліку. З'являються нові форми „відкритого регіонального протекціонізму”, які ігнорують традиційну ліберальну риторіку, оскільки розраховані на різке закриття у випадку настання гострих кризових ситуацій. Отже, простежується своєрідна конкуренція як між лібералізацією та інтеграцією, так і між глобальним та регіональним рівнями розвитку цих процесів.

На регіональному рівні зменшення торговельних перешкод досягається у рамках двосторонніх преференційних угод та інтеграційних об'єднань, а в світовому масштабі – завдяки діяльності системи ГАТТ/СОТ. Обидва ці інститути виникли та почали розвиватись у 1940-і роки. Їх пріоритетність неоднакова, вона з плином часу змінювалась.

В середині ХХ століття країни вирішували найширше коло питань міжнародної торгівлі у формі двосторонніх угод. Регіональні економічні об'єднання тоді вже діяли, але їх було дуже мало. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), укладена у 1947 р., була юридичною основою вирішення деяких торговельних завдань у багатосторонньому масштабі капіталістичного світу. Системі ГАТТ належав пріоритет за ступенем реального впливу на політику окремих країн. Він досягався за рахунок того, що система ГАТТ розвивалась поступово, починалась із незначних зобов'язань у невеликій кількості сфер торгівлі. Тому виконання цих правил не було обтяжливим для національних урядів. Прогрес у лібералізації торгівлі досягався на раундах переговорів, де нові домовленості закріплювались винятково консенсусом, а тому були прийнятними для всіх. Крім того, окрім післявоєнної Європи, ще не було великої потреби у розвитку регіонального співробітництва.

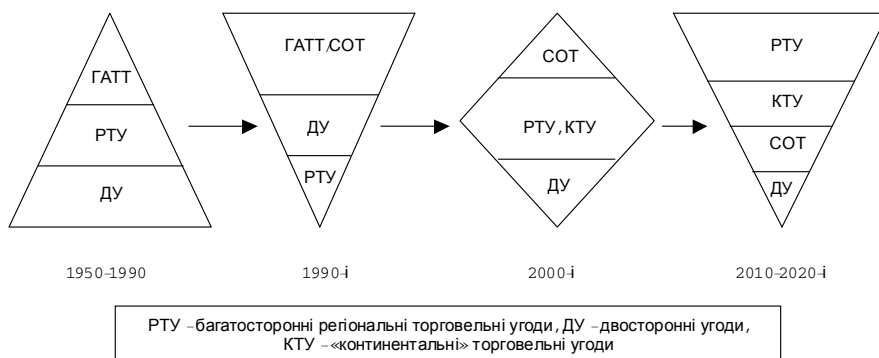
У 1990-х роках ситуація почала змінюватись. Внаслідок небезпечних викликів глобалізації регіоналізм посилювався. В результаті Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів 1995 року на місці ГАТТ виникла Світова організація торгівлі, яка, як міжнародний інститут, сама стала впливовим гравцем на світовому полі. Як наслідок, послабився

зв'язок між її діяльністю та інтересами окремих держав. Останні поступово схилялись до меншого дотримання правил СОТ. Відбувся „вибух” регіональних угруповань, що посилювався випереджаючими темпами у всіх регіонах світу, сприяючи вирішенню різних економічних проблем.

За менше ніж за десять років СОТ поступово втрачала свою ефективність, її бюрократизація суттєво зменшила гнучкість глобальної торговельної системи. Регіональні механізми, навпаки, посилити вплив на міжнародні процеси. Ситуація кардинально змінилась, хоча прихильники ідеології лібералізму цього не визнають і досі вважають СОТ панацеєю від усіх бід, а не всього лиш одним з доступних державам інструментів просування власних інтересів на світовій арені. Якщо окреслена тенденція збережеться, то ще за десять років регіональні угоди з лібералізації торгівлі отримають абсолютний пріоритет, а двосторонні домовленості стосуватимуться вузьких та специфічних проблем (схема 2).

Схема 2

Еволюція характеру впливу інститутів лібералізації торгівлі в координатах „вплив на економічну політику – охоплення питань”

Обґрунтування цих тенденцій потребує як уважнішого аналізу сучасного правового поля функціонування дво- та багатосторонніх торговельних домовленостей, так і порівняння принципів діяльності СОТ та інтеграційних об'єднань щодо торговельної лібералізації.

Формування правового поля

У своїй діяльності ГАТТ/СОТ керується принципом недискримінації. Він полягає в тому, що однакові торговельні правила застосовуються до всіх без винятку членів СОТ. Цей принцип реалізується шляхом застосування режиму найбільшого сприяння та національного режиму.

Режим найбільшого сприяння (РНС) у торгівлі товарами,

сформульований у Статті I ГАТТ, гарантує застосування країною однакових зовнішньоторговельних правил щодо всіх інших країн. Національний режим, закріплений у Статті III ГАТТ, забезпечує надання імпортованим товарам умов, що є не гіршими за ті, що надаються товарам, виробленим усередині країни.

Однак в Угодах закріплено цілу низку винятків з режиму найбільшого сприяння. До них належать преференційні угоди, укладені ще до створення ГАТТ, а також зони вільної торгівлі та митні союзи.

Загальною рисою преференційних угод була наявність особливих (більш м'яких, ніж ті, що діяли щодо решти країн) торговельних правил щодо одного або кількох партнерів преференційної угоди. Такі угоди існували, наприклад, між США та Кубою, Чилі та Аргентиною, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом (Бенілюкс). Теоретично застосування більш м'яких правил до однієї або кількох країн є прямим порушенням принципу недискримінації в частині РНС. Однак насправді їх дія була дозволена.

Незастосування до зон вільної торгівлі та митних союзів РНС регламентується Статтею XXIV ГАТТ. Мета включення цієї статті в текст ГАТТ видавалася очевидною. Було необхідно сприяти якнайлегшій лібералізації міжнародної торгівлі. І регіональні торговельні угоди (РТУ, саме таку назву в ГАТТ отримали усі преференційні угоди та договори про створення зони вільної торгівлі) якнайліпше підходили на цю роль, оскільки зменшували торговельні бар'єри між учасниками. Їх було небагато, і правила, що регулювали їх діяльність, усіх задовольняли.

До ГАТТ було включено три умови, які мають виконуватися регіональними угрупованнями:

1. Не підвищувати рівень торговельного захисту проти третіх країн порівняно з рівнем, що існував на момент створення угруповання.

2. Країни-члени повинні знизити податки у взаємній торгівлі до нуля та усунути інші торговельні обмеження, несумісні з правилами ГАТТ. Практично жодна з існуючих РТУ поки що не виконує цієї вимоги.

3. Необхідно покривати практично всю взаємну торгівлю угруповання. При цьому не уточнюється, що мається на увазі під „практично” всією торгівлею.

1995 року набула чинності Домовленість про тлумачення Статті XXIV ГАТТ 1994 року, яка дещо уточнила правила діяльності РТУ. Діяльність регіональних угод з торгівлі послугами була дозволена відповідно до Статті V ГАТС. Нарешті, 1996 року в структурі СОТ було сформовано Комітет з регіональних торговельних угод – КРТУ. Його мета – інтерпретація формулювань цих правил і на цій основі визначення того, чи відповідає та чи інша регіональна міждержавна угода правилам СОТ.

СОТ визнає, що наявні правила, які регулюють діяльність РТУ, у реаліях сьогодення недостатні та неадекватні, а КРТУ не виконує

покладених на нього завдань. Але якби головною проблемою було визначення того, чи є та чи інша угода регіональною торговельною за правилами СОТ, то проблеми б не існувало. Визнання чи невизнання того або іншого інтеграційного угруповання зоною вільної торгівлі чи митним союзом має принципове значення при врегулюванні торговельних спорів, і саме з цієї причини воно є важливим. Тому одним із завдань Дохського раунду багатосторонніх торговельних переговорів є розробка нових правил та інструментів взаємодії СОТ та РТУ.

Річ у тім, що кількість РТУ в світі швидко зросла. Якщо з 1948 по 1994 рік ГАТТ отримав 124 нотифікації про укладання РТУ, то з часу заснування СОТ (січень 1995 року) остання отримала 130 нотифікацій. Очікується також, що до кінця 2005 року кількість діючих регіональних торговельних угод у світі перевищить 300. Отже, спостерігаємо надзвичайне зростання швидкості утворення РТУ. Протягом першого періоду (1948 – 1994 роки) укладались в середньому 2 – 3 РТУ на рік, а за другий період (1995 – 2003 роки) швидкість зросла в геометричній прогресії: до 16 – 17 РТУ щороку. Якщо така тенденція триватиме, то сам принцип „порушення принципу РНС”, за яким діють усі РТУ, отримає перевагу над глобальною системою ГАТТ/СОТ, яка ретельно намагається впроваджувати в економічні реалії протилежний підхід. Такі тенденції свідчать про більшу економічну доцільність саме регіональних торговельних угод, а не системи ГАТТ/СОТ.

Дослідник інтеграційних процесів Ю. Шишков наголошує на одній проблемі: „Практики... редуціюють феномен інтеграції до самого юридичного факту заснування зони вільної торгівлі або митного союзу... Цей феномен... ототожнюється із формуванням регіональних торговельних блоків. Як тільки дві або більше країн укладають договір про зону вільної торгівлі чи митний союз, то ці країни автоматично потрапляють у розряд інтегрованих або щонайменше таких, що інтегруються... Такий підхід означає... що інтеграція – це не реальний процес наростання господарської взаємозалежності та політичної взаємодії відповідних країн, а підписи їх представників під відповідною угодою” [7, с. 20 – 21]. Але проблема не тільки в тому, що процес підмінюється формою. Після заснування СОТ групи країн почали створювати зони вільної торгівлі або митні союзи не для того, щоб посилити між собою інтеграцію, а для уникнення звинувачень у порушенні режиму найбільшого сприяння при наданні торговельних пільг одна одній. Тобто, РТУ – один з легальних шляхів „обходу” зобов’язань, взятих на себе членами багатосторонньої торговельної системи, яку уособлює СОТ.

147 з 148 членів СОТ (окрім Монголії) беруть участь хоча б в одній РТУ або ведуть переговори про її створення. Це засвідчує, що сьогодні регіональні торговельні угоди на одному рівні із СОТ сприяють розвитку міжнародної торгівлі. Виникає своєрідна конкуренція між цими двома

інституційними формами сприяння міжнародній торгівлі. Але ж СОТ, зі свого боку, бажає розробити такі правила, які б дали їй змогу хоча б частково контролювати діяльність РТУ, бути над ними в ієрархії суб'єктів міжнародної правової торговельної інфраструктури. Тому, в рамках Дохського раунду багатосторонніх переговорів, СОТ розглядає низку проблем функціонування РТУ, що окреслені у документі під назвою „Компендіум питань, що стосуються регіональних торговельних угод” [9].

Головним чином, аналізується практика застосування або інтерпретації існуючих положень СОТ, які відносяться до РТУ. Інші питання мають концептуальний характер і стосуються глибокого дослідження зв'язків між багатостороннім та регіональним підходами, а також рис РТУ, які проявилися протягом останніх років і не були повністю відображені в чинних нормах СОТ. Заходи, які пропонується впровадити щодо взаємодії СОТ з РТУ, об'єднані у семи групах і наведені у **таблиці**.

Тональність цих заходів свідчить про прагнення СОТ регулювати діяльність РТУ, встановити для них певні межі й правові рамки. Вона намагається стати „надрегіональним” регулюючим органом, тоді як РТУ функціонують не **під** СОТ, а **паралельно** з нею. Отож як тільки країни винаходять ефективний спосіб боротьби з тотальною торговельною лібералізацією, то на їхньому шляху виникає нова перепона. Тобто, питання взаємодії з РТУ розглядається дещо однобічно. СОТ під співпрацею, вочевидь, розуміє можливість контролювати діяльність та диктувати „правила поведінки”, хоча РТУ розвиваються за своїми правилами та за власною, внутрішньо притаманною їм логікою. Якщо в рамках СОТ сформується надто жорсткі, негнучкі правила функціонування РТУ, то вони, напевно, будуть порушуватися й інколи відкрито ігноруватися. Справа в тому, що суттєво асимілювати РТУ у систему ГАТТ/СОТ неможливо, оскільки принципи їх діяльності абсолютно протилежні.

Регіонально-глобальна діалектика

Чинником, що підштовхує СОТ до намагання „очолити” регіональне співробітництво, є, як вказувалося вище, утвердження пріоритетності регіональних форм економічної взаємодії над глобальними. Ця теза потребує певної аргументації.

Одразу підкреслимо, що однозначної відповіді на питання, котра з двох інституційних форм лібералізації торгівлі (регіональна чи глобальна) ефективніша, немає. Майже всі країни-члени СОТ одночасно беруть участь в кількох РТУ (країни ЄС та Мексика є учасниками понад 10 РТУ; Бразилія, Колумбія, Венесуела, Чилі та деякі країни Центральної Америки є членами від 5 до 10 РТУ кожна). Деякі члени РТУ ще не увійшли до складу СОТ. До них належать менш розвинені країни, докладну інформацію про торговельну політику яких отримати й проаналізувати

досить складно. Тому визначити вплив на державну зовнішньоекономічну політику окремо СОТ та окремо РТУ не просто.

Таблиця

Аспекти діяльності регіональних торговельних об'єднань, що розглядаються СОТ в рамках Дохського раунду переговорів

Група проблем, пов'язаних з регулюванням РТУ	Що конкретно слід розглянути /зробити
<p>1. Основні вимоги СОТ до прозорості РТУ.</p>	<p>Необхідно:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ визначити період часу, за який СОТ має отримати нотифікацію про укладення нової РТУ; ☐ оскільки СОТ не отримала нотифікацій про багато діючих РТУ, зокрема про преференційні режими між країнами, що розвиваються, необхідно передбачити механізм „пізньої нотифікації“ (counter-notification); ☐ РТУ повинні надавати повну інформацію, в тому числі статистичну, про свою діяльність; ☐ РТУ повинні надавати звіт про стан імплементації досягнутих домовленостей про лібералізацію торгівлі до КРТУ щонайменше кожні два роки.
<p>2. Механізми багатостороннього нагляду для РТУ.</p> <p>Нагляд над діяльністю нотифікованих РТУ існує на багатьох рівнях і здійснюється з різною глибиною. Для нагляду був створений КРТУ. Однак разом з ним нагляд здійснюють і окремі робочі групи.</p>	<p>Поліпшення діяльності за цими напрямками передбачається у таких аспектах:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ на КРТУ повинна бути покладена функція системного аналізу результатів діяльності РТУ; ☐ нагляд має здійснюватися виключно КРТУ; ☐ досвід діяльності КРТУ засвідчив, що дві пов'язані цілі перевірки РТУ – збір інформації про конкретну РТУ і визначення того, чи відповідає ця РТУ релевантним правовим вимогам – викликають проблеми. Через різну інтерпретацію правил, критеріїв, закладених у правилах, механізм перевірки засвідчує свою неефективність вже понад 40 років; ☐ значний негативний вплив на співпрацю СОТ та РТУ чинить потреба вирішення торговельних спорів. Вона часто призводила до паралічу процесу перевірки нотифікованих РТУ; ☐ досі не з'ясовано правового статусу в СОТ тих РТУ, що не пройшли процес перевірки. На практиці у цьому випадку вони вважаються „допустимими або такими, що вважаються сумісними з правилами“ тощо.
<p>3. Зв'язок між специфічними для РТУ процедурами СОТ та іншими правилами СОТ.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ☐ одним з центральних питань цієї групи є те, чи слід вважати Статтю XXIV ГАТТ такою, що обмежує дію тільки режиму найбільшого сприяння або також й інших вимог ГАТТ. На практиці застосовувались обидва підходи; ☐ не зрозуміло, чи стосується виняток з РНС, закладений у Статті XXIV ГАТТ, тільки положень, що містяться у тексті ГАТТ, чи він має відношення до усіх багатосторонніх угод.
<p>4. Взаємозв'язок специфічних для РТУ процедур СОТ.</p>	<p>Уточнення потребують:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ розуміння вимог Статті XXIV ГАТТ, зокрема: чи вимагається від РТУ не збільшувати торговельні бар'єри загалом або не збільшувати кожний конкретний бар'єр тощо; ☐ розуміння вимог Статті V ГАТТ.
<p>5. Інтерпретація окремих формулювань, що містяться у XXIV статті ГАТТ.</p>	<p>Співним є трактування таких положень:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ „основний“. У параграфі 8 цей термін застосовується тричі: „основна частина торгівлі“ (параграфи 8 (a) (i) і 8 (b)), „в основному такі ж мита та інші засоби регулювання торгівлі“ (параграф 8 (a) (ii)); ☐ термін „інші обмежувальні засоби регулювання торгівлі“, що двічі використовується у параграфі 8, не визначений у жодному документі СОТ; ☐ виникло питання щодо того, чи дозволяється застосування преференційних тарифних ставок, що є нижчими за ставки РНС, але не є нульовими. Хоча таке застосування суперечить вимозі параграфу 8 про скасування мита й інших обмежувальних заходів відносно основної частини торгівлі, воно все ж таки сприяє лібералізації торгівлі і в деяких випадках стає першим кроком до скасування з часом відповідного мита; ☐ необхідно розробити процедуру, згідно з якою здійснюватиметься компенсація третім сторонам, які постраждали від створення РТУ.

Торговельна лібералізація: конкуренція інститутів

Євген Ніколаєв, Вікторія Волощенко

Група проблем, пов'язаних з регулюванням РТУ	Що конкретно слід розглянути /зробити
6. Інтерпретація окремих формулювань, що містяться у V статті ГАТС.	<ul style="list-style-type: none"> ☐ інтерпретація значення слова „істотний” у словосполученнях: „охоплення істотної кількості галузей”, „істотно усуває будь-яку дискримінацію”; ☐ існує думка, що перелік винятків, які дозволяють зберігати окремі дискримінаційні заходи, не є вичерпним; ☐ „та або” (параграф 1 (а)); ☐ „протягом розумного періоду” (параграф 1 (б)); ☐ „більш широкий процес економічної інтеграції” (параграф 2); ☐ ступінь гнучкості умов, яку слід забезпечити країнам, що розвиваються, відповідно до параграфу 3 (а); ☐ „важливі комерційні операції” (параграф 6).
7. Взаємодія між регіональними торговельними угодами та багатосторонньою торговельною системою.	<p>Дискусійними є такі питання:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ у традиційній концептуальній дискусії „регіоналізм vs. глобалізм” було показано, що розвиток РТУ сприяє розвитку та зміцненню багатосторонньої торговельної системи. Однак фундаментальні зміни, що відбулись у географії та охопленні питань на регіональному рівні, ставлять під сумнів ефективність взаємодії регіонального та глобального рівнів світової торгової системи; ☐ одночасне, перехресне членство країни у кількох РТУ загалом негативно відбивається на торгівлі та інвестиційній діяльності через ускладнення правил визначення, наприклад, країни походження. Однак воно ж сприяє прискоренню лібералізації торгівлі. Це питання потребує подальшого вивчення; ☐ вироблення правил торгівлі в межах регіональних інтеграційних угруповань здатна суттєво вплинути на глобальні торговельні правила; ☐ дуже важливим питанням є створення у багатьох РТУ органів з вирішення спорів, які функціонують за правилами, що суперечать з нормами СОТ. У таких випадках дуже часто правила РТУ мають перевагу над правилами СОТ, що може призвести до звуження тих прав, які члени СОТ мали раніше. Однак було зроблене зауваження, що правила РТУ застосовуються тільки у тих сферах, які СОТ не регулює.

(Укладено за [9]).

Можна вважати, що зобов'язання членів СОТ щодо товарів, послуг та захисту прав інтелектуальної власності сягають далеко за рамки спектра лібералізації, що передбачається більшістю регіональних торговельних угод, але водночас рівень зобов'язань у РТУ загалом вищий, ніж у СОТ. Іншими словами, СОТ намагається охопити максимально можливе коло питань, а РТУ фокусуються на кількох головних для них моментах, у яких досягають значного рівня синергії. І коло питань, які охоплюють РТУ, поступово розширюється.

Інша важлива особливість полягає в тім, що іноді в рамках РТУ здійснюються такі **торговельні** кроки, які поки що не є предметом СОТ. Це, наприклад, впровадження конкурентної політики замість практики антидемпінгових розслідувань для членів угруповання. Не слід забувати й того, що в РТУ вирішується і низка **неторговельних** проблем.

На прикладі зміни тарифних бар'єрів можна бачити принципову різницю в підходах. СОТ вимагає від країн обмежити верхню межу митних ставок (механізм „зв'язаних тарифів”), тобто країни можуть маневрувати митними ставками в певних межах. РТУ ж, навпаки, вимагає зниження митних тарифів до нуля, тому країни можуть змінювати тарифи тільки в

одному напрямку. Тобто СОТ орієнтується на **максимум** тарифної ставки, а РТУ – на її **мінімум**.

Ще один аспект питання полягає в тому, що СОТ та регіональні торговельні угруповання вирішують дещо різні завдання. Членство в СОТ означає, у першу чергу, певну стандартизацію зовнішньоторговельного режиму та законодавства країни, підтверджує їх сумісність зі світовими нормами. Зняття тарифних та деяких інших торговельних бар'єрів торгівлі завдяки діяльності СОТ до певної міри компенсується застосуванням нового неопротекціоністського інструментарію [6], розгляд якого виходить за межі нашої розвідки. Звичайно, лібералізація торгівлі відбувається і завдяки СОТ (через принцип надання режиму найбільшого сприяння), але не настільки швидко і справедливо, як цього багатьом хотілося б. Аби компенсувати цей недолік, існує ціла низка РТУ, спрямованих саме на розвиток торгівлі між їх членами. З цієї причини РТУ стали настільки популярними. Вони надають їх учасникам саме той рівень відкритості ринків основних партнерів, який їм потрібен.

Вважається також, що метою створення РТУ є так зване „випробування ініціативи” задля впровадження змін на багатосторонньому рівні. До того ж, це „випробування” на регіональному рівні коштує країнам значно менше, ніж на багатосторонньому. І слід спочатку перевірити бажаність якихось змін у торговельній та інших сферах на регіональному рівні, перш ніж витратити на укладання багатосторонніх угод значні кошти.

Створення РТУ допомагає великим регіональним блокам виступати єдиним фронтом на багатосторонніх переговорах та отримувати більше переваг, ніж би це було без таких блоків; зовсім малі країни, що приєднуються до РТУ, також отримують певний голос (вагу) на багатосторонній арені, якої б вони не мали взагалі, якби діяли самостійно.

Мотивуючим чинником до регіональних ініціатив є те, що система ГАТТ/СОТ досить слабо допомагає розв'язувати соціальні питання. Погляди багатих та бідних країн на вирішення їх значно відрізняються. Тому об'єднання в РТУ, з одного боку, багатих країн та, з іншого, країн бідних допомагає їм гармонізувати свої погляди щодо поліпшення цієї проблеми [1].

Вчені М. Буш та Г. Мілнер вважають, що причиною регіоналізму є те, що набагато легше збалансувати конфліктні економічні інтереси різних груп (національних фірм та компаній) у регіональному, більш обмеженому контексті, ніж у менш обмеженому багатосторонньому. Цей аргумент, на їхню думку, поєднує регіоналізм та багатосторонність в одне ціле як взаємодоповнюючі елементи [8].

Слід згадати також про те, що багато з членів СОТ „грають” за її правилами близько 60 років (тобто обізнані значно краще тих, хто лише вступає), отже, отримують найбільше благ, а інші йдуть лише домовлятися.

Відомо, що країни, що розвиваються (а їх 80 % серед членів СОТ), щороку втрачають від міжнародної торгівлі за правилами СОТ 100 мільярдів доларів США [3]. Отже, економічно доцільніше бути засновником нового союзу, тобто створювати власні „правила гри” (під себе, під свою економічну систему) з такими ж новачками, як і сам. Бажаним є об’єднання (застосування правил вільної торгівлі) між країнами з однаковим рівнем економічного розвитку, оскільки „...різний рівень факторної продуктивності (тобто віддачі від вкладеного капіталу та праці) робить різною вартість фізично однакових ресурсів. Тому різна величина факторного доходу робить економічних суб’єктів нерівними при формально рівних правилах торговельної гри” [5].

Існує ще одна проблема, яка стосується того, що відбулося ототожнення регіональних **торговельних** угод з регіональними **інтеграційними** угрупованнями. Це мало два наслідки.

По-перше, нині вважається, що **економічна** інтеграція – це обов’язково **торговельна** інтеграція. Те, що інтеграційні угруповання насправді вирішують набагато більше питань, ніж просте сприяння торгівлі, до уваги не береться, оскільки загальноприйнята схема етапів інтеграції Б. Баласси – це схема етапів поглиблення виключно торговельної співпраці (з обмовкою на виникнення на останньому етапі, тобто економічному союзі, валютної компоненти, яку мало хто бере до уваги).

По-друге, СОТ не могла би регулювати діяльність **економічних** угруповань, але, оскільки вони отримали назву **торговельних**, то автоматично потрапили в поле її компетенції. Звідси і небажання СОТ на рівних співробітничати з РТУ, і спроба отримати контроль над їх діяльністю. Насправді СОТ та РТУ покривають різні сфери економічних стосунків між країнами, різні напрями державної політики.

Якщо СОТ – це стандартизація правил торгівлі (а не її тотальна лібералізація!) плюс певні поступки у кількох інших сферах (захист інтелектуальної власності тощо) плюс стабілізація зовнішньоторговельного законодавства, то РТУ – це справжня внутрішня лібералізація, сприяння інвестиціям, захист від негативного впливу середньострокових циклів та світового фінансового ринку. Тому СОТ мала би відмовитись від спроб встановлення правил гри для інтеграційних груп та обмежитися сприянням розвитку тих РТУ, які є торговельними та юридично оформлені як угоди, а не як міжнародні організації. А інтеграційним угрупованням непогано було б повернути назву „інтеграційні угруповання”², зафіксувавши це у відповідних документах.

² СОТ дуже вміло вийшла з явної невідповідності Європейського Союзу як інтеграційного об’єднання назві „торговельна угода”. ЄС є єдиним колективним членом СОТ і у її діяльності виступає як одна сторона, а не як 25 країн. Невідповідність інших об’єднань цій назві не впадає в око, тому СОТ це питання ігнорує, аби не бути позбавленою впливу на процеси міжнародної економічної інтеграції.

Глобальні зміни ефективності?

На підставі доволі неоднозначного досвіду, лише окремими „мазками” змальованого вище, можна констатувати, що на сьогодні немає однозначної відповіді на багато питань, зокрема:

³⁵₁₇ чи доповнюють одне одного регіональні та глобальні зусилля щодо торговельної лібералізації, чи, навпаки, надмірна увага до співробітництва на регіональному рівні спроможна зруйнувати світову торговельну систему чи перетворити її на номінальну?

³⁵₁₇ поки що неможливо визначити, чи призведе посилення регіоналізму до більш або менш вільної торгівлі на глобальному рівні;

³⁵₁₇ чи полегшать інтеграційні мегаблоки укладання нових багатосторонніх угод, чи, навпаки, зроблять досягнення консенсусу практично неможливим?

³⁵₁₇ чи не є швидке зростання форматів і кількості регіональних угод ознакою розчарування у глобальній торговельній системі?

Останнє питання виникло не на порожньому місці. По-перше, тоді як багато країн вважають лібералізацію торгівлі одним з пріоритетів, її швидкість на світовому рівні не є постійною і в останні роки знижується. Подальший розвиток багатосторонньої системи торгівлі, яку уособлює СОТ, все більше ускладнюється через конфлікт інтересів між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Останній саміт СОТ в Канкуні у вересні 2003 року був провалений саме з цієї причини. Розвиток СОТ, отже, сьогодні уповільнюється і, можливо, у майбутньому зупиниться взагалі.

Більше того, почали з'являтися дослідження, які вказують на зниження ефективності діяльності СОТ [2]. Так, МВФ вважає, що СОТ перестав виконувати свої функції і перетворюється на декоративну організацію. Основна причина полягає в тому, що численні пільги та преференції, які отримують її члени, дискредитують саму ідею угод про вільну торгівлю. Бюрократизм Світової організації торгівлі вступає в конфлікт із надзвичайним динамізмом, притаманним розвитку світової економіки.

Ставиться під сумнів й ідея про зв'язок членства країни в СОТ з її торговельною політикою та стимулюванням торгівлі. Цей зв'язок доволі незначний. Часовий лаг між вступом в організацію та лібералізацією ринків вимірюється роками. З цього професор Каліфорнійського університету Е. Роуз робить висновок, що „сьогодні значно більшої ефективності у зовнішній торгівлі країна може досягти шляхом укладання двосторонніх торговельних угод зі своїми традиційними торговельними партнерами, а також через участь у регіональних торговельних союзах”. Він відзначає, що помітної різниці між торговельною політикою країн-членів СОТ та країн, що перебувають поза нею, немає.

Отже, сьогодні в економічних колах світу панує думка, що без вступу країни до СОТ обійтися не можна, оскільки членство в СОТ є обов'язковою

умовою для вступу до будь-якого РТУ, що перебування поза межами СОТ гарантує скорочення обсягів виробництва та зниження добробуту населення. Однак, на нашу думку (див. **схему 2**), все ж таки перевага буде в наступні роки віддаватися саме регіональному рухові, який є новим протекціоністським заходом країн, що потерпають від недосконалих правил СОТ. Як не намагається економічна думка довести, що в світі поширюється лібералізм, але насправді, на тлі боротьби СОТ з митними тарифами, кількість нетарифних бар'єрів з кожним роком зростає. Перелік нетарифних методів у світі сьогодні сягає тисячі найменувань. Коли економічна практика свідчить на користь протекціонізму, жодна ліберальна економічна теорія не зможе цьому запобігти.

Література:

1. **Барі Л.** СОТ: Проблеми членства України та його наслідки (Регіональні і багатосторонні торговельні домовленості: взаємне доповнення чи заміна?) // Книгозбірня державного управління. – К., 2004.
2. **Белоусов А.** Клуб сомнительных преимуществ. // Компаньон. – № 40 (348), 3 октября 2003 г. – С. 26 – 27.
3. **Бондарчук А.** ЕЭП: истоки и перспектива. – http://rk.org.ua/weblog/651_1.html.
4. **Валлерстайн И.** Конец знакомого мира: Социология XXI века. – М.: Логос, 2003.
5. **Жалило Я.** ВТО и неравное равенство его членов. // Економіка і держава. – 2003. – №11. – С. 2 – 4.
6. **Николаев Е.** Свобода запретов. // „День”. – 31 января 2004. – С. 5.
7. **Шишков Ю. В.** Интеграционные процессы на пороге XXI века. Почему не интегрируются страны СНГ. – М.: III тысячелетие, 2001.
8. **Bush, Marc and Helen Milner.** The Future of the International Trading System: International Firms, Regionalism, and Domestic Policies, in Stubbs and Underhill, 1994, pp. 259 – 276.
9. Compendium of Issues Related to Regional Trade Agreements: Background Note by the Secretariat. WTO document No. TN/RL/W/8/Rev.1 of 1 August 2002. – <http://www.wto.org/>.